

॥ શ્રીગોકુલેશો જયતિ ॥

શ્રી તાત્પર્ય બોધ ગ્રંથ

ભાઈ શ્રી માહાવદાસભાઈ ફત્તે

પત્ર- ૧ થી ૩૧

॥ શ્રી મોહનરત્ન ગોકુલેશ ॥

મંગલાચરણ

શ્રીમદ ગોકુલમાં વસેલા- શ્રીગોકુલમાં (વજ્રમંડલમાં) રહેલી ચપલ નેત્રવાલી કામીનીઓના સમુદરૂપ, કમલોના મકરંદ પાન કુશલ એવા ભ્રમરરૂપ, અને અનન્ય મનવાલા પોતાના નિજજનો, એવા સજજનોની સર્વ કામના પૂર્ણ કરતા શ્રીગોકુલેશપ્રભુ આપ શ્રીગોકુલમાં સદા વિજય કરે છે.

સજજનોને ધ્યાન કરવા યોગ્ય, અત્યંત સુખદાયક, કમલમાં વસેલી લક્ષ્મીજી, તેમજ ભવાની પતિ શ્રીમહાદેવ વગેરેથી અગમ્ય, મલ રહિત, એવા વિમલ (સ્વચ્છ) શ્રીગોકુલનાયકના ચરણકમલને નમસ્કાર (સાક્ષાત પ્રણામ) કરી શ્રીવલ્લભના ચરણકમલમાં મન વાળી, માહાવદાસ તેમની આજ્ઞાથી “તાત્પર્ય બોધ” નામના નિર્દોષ ગ્રંથને કરે છે.

॥ શ્રી ગોકુલેશો જયતિ ॥

એક સમયે શ્રીગોકુલેશ પ્રભુના શ્રીચરણારવિંદ યુગલમા પ્રિતીયુક્ત મનવાલા, શુભ નિષ્ઠાવાલા, શ્રીવલ્લભદાસ અને બીજા શ્રીકૃષ્ણદાસે શ્રેષ્ઠ સ્વભક્તને નિર્દોષ પ્રશ્ન સદ્બુદ્ધિ પૂર્વક કર્યો.

કૃષ્ણદાસ કહે છે કે આપ ભગવાનના ભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ છો, શ્રીજીને પ્રિય: સેવક છો, માટે હે જ્ઞાનના સમુદ્ર અને દયાના સમુદ્ર વલ્લભદાસ! માહારી ઉપર કૃપા કરો.

૧. શ્રી વલ્લભવરનાં શ્રીઅંગના ચિન્હો જે સર્વ બાજુ દેખાય છે, તે શુદ્ધ ભાવે પૂછુ છું, માટે હે બધિમાન મને કહો. બ્રાહ્મણ રૂપને ધારણ કરેલા સાક્ષાત પુરુષોત્તમ શ્રીવલ્લભ, ભુમંડલમાં સ્વકીય જનોને આનંદ આપનાર અતિશય વિજય પામે છે. આ શ્રીપ્રભુના

- શ્રીકંઠમાં શ્રીતુલસી કાષ્ટની માલા
- લલાટમાં મધ્ય છિદ્રવાલું બે દંડાકાર તિલક
- મેઘ સમાન સ્વચ્છ દંતોનું ધારણ.
- ઉદરમાં ડાબી બાજુ સ્હેજ શ્યામ ગોળાકાર ચિન્હ
- ડાબા ભાગે કંઠમાં સુતરના બહું જનોઈ
- બન્ને શ્રેષ્ઠ મકર આકૃતિનું લાખું (ચિન્હ) નો અંગીકાર,

તેમાં શું કારણ છે? તો હે પ્રિય, તે મને કહો. તેમજ

૨. વેદનું અને સંધ્યા વગેરેનું ગ્રહણ શા માટે આપ કરે છે?

૩. ચક્ર વગેરેનું ગ્રહણ કરે છે અને ચક્ર સમાન કુંડલ ધારણ શા માટે કરે છે?

૪. આપ સહેજ રક્ત, ગૌર અને શ્યામ છે તો દ્વિજરૂપને ધારણ કરનાર સાક્ષાત પુરણ પુરુષ શ્રીવલ્લભ ગૌર શ્યામ કેમ છે? તે હે પ્રિય મને કહો.

૫. સાક્ષાત પુરુષોત્તમ સમર્થ છતા માનવ રૂપ કેમ છે?

૬. હે સખે! દિવસ આપ શ્રી ભુમીમાં શયન કરે છે અને માહાન આચારનું આચરણ કરે છે તેમાં શું કારણ છે? આ અને બીજા સર્વ પુછનાર એવા મને, હે મિત્ર, આપ કહો,

બુદ્ધિ પુવર્ક આપશ્રીને સાંભલવાની ઇચ્છાવાલા, મને આપે સર્વ કહેવું જોઈએ. પ્રભુને વાહાલા! એવા કૃપાના ભંડાર, હે મિત્ર! આપ શ્રીવલ્લભના ચરણ કમલમાં આસક્તિ વાલા છો, માટે આપના ચરણના આશ્રયે રહેલા મને સર્વ કહો.

આ પ્રમાણે કૃષ્ણદાસનું કહેલું સાંભલીને શ્રીવલ્લભના ચરણકમલનું ધ્યાન ધરીને શ્રીવલ્લભના સેવક શ્રીવલ્લભદાસ કૃષ્ણદાસને વચન કહેવા લાગ્યા. વલ્લભદાસ કહે છે કે સુત્ર રૂપે

(સંક્ષિપ્તમાં) શ્રીવલ્લભના શ્રીઅંગના તિલક વિગેરે ધારણ કરવાનું કારણ મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે હું તમને કહું છું.

આ શ્રીવલ્લભ સાક્ષાત પુરુષોત્તમ શ્રીનંદરાયજીને ઘેર પ્રગટ થયા તેજ છે. બલ્મરૂપ વગેરેને અગમ્ય, સજ્જનો (માહાપુરુષો) ધ્યાન ધરવા યોગ્ય, વ્રજની (ગોપીજનોને) સુંદરીઓને વાહાલા છે. તેમના જે જે સબંધે, તમે પશ્ન કર્યો તેનો ઉત્તર મારાથી સાંભલો.

આ પ્રભુનું મનુષ્યરૂપે પૃથ્વીમાં પ્રાકટ્ય તે તો શ્રી ભક્તોના અનુગ્રહ માટે જ છે, બીજા કારણ માટે પ્રાકટ્ય નથી. જે જે લીલા કરે છે, જે જે ચિન્હોને ધારણ કરે છે, તે તે (સર્વ) ક્રીડાને માટે જ છે, લીલારૂપે છે. પરંતુ પોતાના ભક્તોને હું એવો છું જે તે સર્વ (શ્રીકૃષ્ણે સારસ્વત કલ્પમાં આપેલી) વસ્તુ તમને આપીશ, તે તાત્પર્ય બતાવે છે.

પૂર્વ શ્રીનંદ ગોપને ત્યાંહાં પ્રકટ થયા ત્યારે ગોવાલના ચિન્હો અંગીકાર કર્યા હતા તેનું કારણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ સુબોધિનીમાં કહ્યું છે. એજ શ્રીકૃષ્ણ હમણાં બ્રાહ્મણના વંશમાં પ્રકટ થયા છે માટે જ બ્રાહ્મણના ચિન્હો અંગીકાર કર્યા છે તેનું કારણ આપ પોતે જાણે છે અથવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જાણે છે, બીજા કોઈ પણ જાણતા નથી.

મનુષ્યો ઘણો સમય જતા પણ આ નીચે કહેવાતા પદાર્થો ગણી શકે છે તે એ પદાર્થો જેવા કે- પૃથ્વીની ધૂળના કણો, આકાશના તારાઓ, સાગરના પાણીના બધા ટીપાં વગેરે, એ અને બીજા એવા પદાર્થો સમયે ગણી શકાય છે, પણ આ શ્રીવલ્લભરાજના ગુણો કોઈથી પણ જાણી શકાતા નથી, તો એ મનુષ્ય, મંદબુદ્ધિવાલો, અસ્થિર મગજનો, નાના નાના વિષયોમાં પ્રિતીવાલો, તે કેવી રીતે જાણી શકે? કહ્યું છે કે જ્યાં હાથીઓ ન ગણી શકાતા હોય તો મગતરા ગણવાની તો વાત જ શી? જ્યાં મંદરાચલ જેવા પર્વતો ડુબી જાય, ત્યાં પરમાણું ડુબે એમાં શી નવાઈ? પરમાણુંની ગણતરી જ શું હોય? આવા વાક્યના અર્થ જેવી મારી ગતી છે, છતાં શ્રી વલ્લભના ચરણકમલના પ્રતાપે અને કૃપાથી શ્રીવલ્લભના શ્રીઅંગના ચિન્હો જે દેખાય છે તેનું કારણ જેમ ક્ષીર સાગરના જલમાં કોઈ આંગલી બોલી લાવે તે પ્રકારે હું હૃદયમાં લાવીને કહું છું.

તિલક

પેહેલા તિલકનું કારણ કહું છું. શંકા થાય છે કે માસમાં કૃષ્ણપક્ષમાં તિલક શા માટે હોય છે? અમાસનો એ અર્થ થાય છે કે માસ ન ગણાય તે, અમાસ એટલે અપૂર્ણ માસ છે, તેથી અર્પૂણ જે સ્નેહ રહિત છે તે. અપૂર્ણ મનષ્ય છે તેમાં રસદાન નિત્ય નથી, અપૂર્ણ છે.

શ્વેત તિલક: જેમ શ્વેત તિલકનો અંગીકાર નિત્ય પણ નથી, જેમ ઘોળા વાદલમાં જલ નથી તેમ શ્વેત એટલે કે ઘોળ તિલક દેવત વિનાનું છે. અમાસની રાત્રી જેમ અંધકારથી યુક્ત છે તેમ તે જીવો શ્રદ્ધાથી છે. જેમ શ્રાધ્ધ પણ શ્રદ્ધાથી થાય છે, ત્યાં આસુર મોહ

લીલાનું નિરૂપણ છે. શ્રાધ્ધ વિગેરે પિતૃ દૈવત એટલે પિતૃઓ માટે છે, તે પ્રમાણે આ શ્વેત તિલક છે.

લાલ તિલક: કેસરનું તિલક લાલ રંગનું કામનો (સ્નેહનો) નિવાસ છે તેથી તે લાલ છે. માટે લાલ (કુંમકુંમનું) તિલક સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને બધી શોભા આપનારૂં છે, માટે પહેલા તેનું વર્ણન કર્યું.

કસ્તૂરી તિલક: શ્રીપ્રભુને કસ્તૂરી તિલક તો સ્વભાવિક છે, આથી કામદેવનું ઉર્ધ્વગમન સુંગવ્યું છે અને તેથી ઉર્ધ્વરેતા એ નામ પ્રસિધ્ધ થયું. વીર્યને સ્ખલન ન થવા દે, ન પડવા દે તે ઉર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી કહેવાય છે. તિલકની બન્ને રેખાઓના મધ્યમાં શ્યામ તિલક (બિંદુ) છે, આથી કામદેવ મધ્યમાં રહે છે, તે અતિકામ (સ્નેહ) ભર્યું સ્વરૂપ હોવાથી શ્યામરૂપ છે,

તિલક મધ્યમાં છિદ્રવાલું છે. તે ભગવાનના ધામ છે (મંદિર છે) તેમ જાણ, વગેરે વાક્યથી તે પ્રસિધ્ધ છે, માટે કામદેવનું સ્થાન મોરના પિચ્છ સમાન (કામ વધારનારૂં) છે, વલ્લભ(લ્હાલું) હોવાથી લલાટમાં ધારણ કર્યું છે.

દ્વિરેખા: બે રેખાવાલું હોવાથી સદા હું બે રૂપે યુગલ સ્વરૂપે છું એમ બતાવ્યું છે. કામરૂપ અને યુગલ સ્વરૂપ, બન્ને પક્ષમાં હું યશરૂપ છું, એમ બતાવ્યું છે.

બન્ને નેત્રોની મધ્યમાં તિલક છે. આંખ એ અલૌકિક છે. આથી નિરાવરણ (આવરણ માટે રૂપ દોષ વિનાનો) શુદ્ધ પુષ્ટી, પુષ્ટિમાર્ગનાં મધ્યમાં હું પુષ્ટ પુષ્ટ રૂપ છું એમ બતાવ્યું છે.

સર્વ સ્થાને (અંગ વર્ણન) શ્રીઅંગના ચિન્હોને બહાને શ્રીવલ્લભનું વર્ણન કહેવાય છે. આ શ્રીવલ્લભનું કાંઈપણ વિશુદ્ધ આચરણ નથી કહેવાતું. કારણ

દસમ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે “તેજવાલાઓને (અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુ ખાય છે છતાં પવિત્ર છે તેમ) કોઈપણ ક્રિયા દોષરૂપ નથી, કારણ તેમાં રહેલા દોષનું તે નિવારણ કરે છે.”

તુલસીની માલા:-

એક માલા- હવે માલાનું વર્ણન કહે છે, એક જ માલા હોય ત્યાં આ કારણ છે કે હું એક ધર્મરૂપ છું બીજો કોઈ સમાન નથી. એક ક્રિયા, એક જ સત્ય, ને એક જ વચનરૂપ, એટલે આદિમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં એક રસરૂપ છે.

કહ્યું છે કે પરમાનંદરૂપ જે રસ છે તે એક જ છે, છતાં સદા રાધા કૃષ્ણ રૂપે બે પ્રકારે છે, તેને વારંવાર નમસ્કાર છે, વગેરે વચનોથી મહાપ્રલયમાં પણ એક જ રૂપ છે.

બૃહદ વામન પુરાણમાં કહ્યું છે કે જ્યારે પાકૃતિક પ્રલય થાય ત્યારે બ્રહ્માનો પણ લય થાય અને ભગવાન એક જ અવશેષ હોય તેનું નામ પાકૃતિક પ્રલય છે કે જેનું વર્ણન શ્રીભાગવતમાં બારમાં સ્કંધમાં ચોથા અધ્યાયમાં છે,

આ પાકૃતિક પ્રલય જ્યારે આવ્યો હતો અને પહેલા વ્યક્ત દેખાતી બધી વસ્તુ અવ્યક્ત (અદ્રશ્ય) રૂપે હતી ત્યારે ચિન્હરૂપ એક જ બ્રહ્મ અવસિષ્ટ બાકી હતું. અને કાલ પણ ગોચરમાં એટલે કે પ્રકાશમાં આવ્યો ત્યારે બ્રહ્માનંદમય સદા આનંદરૂપે વ્યાપિ વૈકુંઠ એટલે કે શ્રીગોલોક નામના નિર્ગુણ અને આદિ-અંત રહિત કેવલ અક્ષરમા (અક્ષર એ ભગવાનના ધામનું નામ છે) રહેલા હતા. આ શ્રીભગવાન પ્રલયમાં એક જ છે તેનું વર્ણન છે. આવા વચનોથી પ્રમાણ છે કે સર્વના એક જ સ્વામી છે. બીજો ત્રણે કાલમાં ન હોય એવા સ્વામી હું જ છું. (એ શ્રીનંદનંદનનું સ્વરૂપ એક માલાથી બતાવ્યું છે)

બે માલા - બે માલા (દ્વિ ગુણી) નું કારણ કહે છે- આગલ બધે દ્વીરૂપે (બે રૂપે), સ્વામી અને સ્વામીની રૂપે, સેવ્ય રૂપે હું જ છું એમ બતાવે છે. કહ્ય છે કે પરમાનંદ રૂપ જે એકરસ પ્રથમ વર્ણન કર્યો તે આ યુગલ સ્વરૂપ છે એમ નિશ્ચય કર્યું છે. ભાવિક અને રસિકોનો તે સ્વામી છે.

શ્રીભાગવતમાં કહ્ય છે કે (પ્રથમ સ્કંધ, પ્રથમ અધ્યાય, શ્લોક ત્રણમાં) વેદરૂપી એક કલ્પવૃક્ષનું પોતાની મેળે ખરી પડેલું. શ્રીશુકના મુખથી અમૃત પ્રવાહ રૂપ બનેલું, પૃથ્વીમાં રસનું સ્થાનરૂપ આ એકજ ફલ છે, તેનું હે ભાવિકો અને રસિકો, પાન કરો. પણ જગતમાં ભાવિકો ઘણાં છે અને રસિકો (રસને ઓળખનારા, પચાવનારા) બહું થોડા છે. છીપ, કાદવ, વેલાઓ, ચાતક, કમલ, બધા જલના ભાવિકો છે, પણ તેમાં રસિક ચાતક જ છે, તેવા રસિકોના અને ભાવુકોના સ્વામી શ્રીવલ્લભ છે, રસિકોના વિશેષ રૂપે સ્વામી છે.

બ્રહ્માનંદ અને ભજનાનંદ બંનેના સ્વામી શ્રુતિ (વેદ) અને સ્મૃતિ (શાસ્ત્રો) બન્નેમાં કુશલ, શ્રીભાગવત અને ભગવદગીતા (ભગવાનનાં વચનો) ના તાત્પર્યને જાણનાર આપ છે. સ્થાવર (શ્રુષ્ટિ- વૃક્ષવેલા વગેરે) અને જંગમ (ચાલનારી શ્રુષ્ટિ- મનુષ્ય પશુ પક્ષી વગેરે) શ્રુષ્ટિને પવિત્ર કરનાર આપ છે. દેવતા અને અસુરોના નિયામક (નિયમમાં રાખનાર,) અને દ્વિજોના (બ્રાહ્મણોના) સ્વામી આપ છે, વૈષ્ણવોમાં પણ દ્વિજપણું હોવાથી વૈષ્ણવોના પણ સ્વામી આપ છે.

ત્રિગુણી માલા: ત્રણ માલાઓનું કારણ કહે છે-

ભગવાનની લીલા: ત્રિગુણાત્મક છે. સત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રણે ગુણોવાલી છે.

સેવા- ભક્તો પણ તે પ્રકારે છે અને તેથી ત્રણ લીલા મુખ્ય છે: *શયન, ભોજન, અને શૃંગાર*. ત્રિગુણી માલાથી આ ત્રણે લીલા મુને પ્રિય છે એમ બતાવ્યું છે. શ્રી વિષ્ણુ સ્વામી પ્રત્યે શ્રીભગવાનનું વચન છે કે (વેદ)વાણી સાંભલીને ભક્તિરૂપે માહારી સેવા કરે છે તે શયન, ભોજન, શૃંગાર, એ ત્રણ સેવા મને પ્રિય છે અને એ ત્રણ રીતે સેવનારા ભક્ત પણ મને પ્રિય છે.

સેજ્યા, ભોજન, શૃંગારના અર્થ છે:

૧. શૃંગાર, દેખાવ તેવો શૃંગાર, તેવો અર્થ છે,
૨. શયન, વિહારરૂપ, અર્થ છે,
૩. ભોજન, ત્રણે કાલ સત્યરૂપે છે,

આ ત્રણે પ્રકારે લીલા કરનાર એવું નામ છે

રમણ- રમણ પણ ત્રણ પ્રકારે છે. ક્રીડા, હાસ્ય, અને વિનય વગેરે ત્રણ પ્રકારનું રમણ છે. સાક્ષાત્કારથી ત્રણે પ્રકારે લીલા કરે છે. વજ સુંદરીના નયનોથી આપેલું સર્વની સમક્ષમાં, જેમ હોય તેમ રમણ કરે છે.

દશમ સ્કંધમાં કહ્યું છે, કે શ્રીભગવાનના મુખ કમલ મકરંદનું પાન આંખો વડે કરી શ્રીગોપીજનો દિવસનો વિરહ રાત્ર (સાયંકાલે) ત્યાગ કરતાં હતા અને તેમને (ગોપીજનોને) સત્કાર ઝીલી મંદ હસતા, કટાક્ષ બાણ ફેંકતા, પ્રભુ વજમાં પ્રવેશે છે. એ પ્રમાણે ત્રિવિધી લીલા છે, આંખથી પણ ત્રણ પ્રકારે રમણ કરે છે.

ત્રિભુવન -શ્રી ગોકુલ, શ્રીયમુનાજી, શ્રીગોવરધન એ ત્રણ શ્રીપ્રભુને પ્રિય છે. શ્રીપ્રભુ ત્રણ ભુવનના સ્વામી કહેવાય છે. ત્રિભુવન ત્રણ પ્રકારના છે:

૧. *લોક પ્રસિધ્ધ*: સ્વર્ગ, મૃત્યું અને પાતાલ એ ત્રિભુવન છે.
૨. *લીલા*: શ્રીગોકુલ, શ્રીયમુનાજી, શ્રીગોવરધન, એ લીલા સ્થલનું ત્રિભુવન છે,
૩. *અંગ*: ત્રાજુ ત્રિભુવન શ્રીવજસુંદરીઓના શ્રીઅંગમાં છે, નાભી, સ્તન મંડલ, અધરોષ્ટ.

પાછળના બે ત્રિભુવનમાં શ્રીભગવાનનું રમણ છે, એથી જ શ્રીવલ્લભે ત્રણ વેદનો અંગીકાર કર્યો છે આ બધું આ રહસ્યને જણાવે છે, બતાવે છે.

તુલસી: તુલસી એ વૃન્દા પતિવ્રતા છે તે કંઠમાં ધારણ કરી છે, એથી એમ સૂચવે છે કે વૃન્દા જેવા ભાવ સમેત જે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હોય તે માહારામાં પ્રિતી કરે છે, તેમને કંઠે બાંધી હું સર્વ સુખ આપુ છું તે બતાવ્યું છે.

આ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારની માલાઓનું કારણ કહ્યું છે.

ગુંજાહાર

હવે ગુંજાહારનું કારણ કહે છે- ગુંજા હાર અલૌકિક છે. ગુંજાઓ વ્રજ સુંદરીના નયન સમાન છે અને રાત્રિના જાગરણથી નયનો લાલ થાય છે, જેમ કંઠમાં ધારણ કરેલી ગુંજામાલા હૃદયમાં ધારણ કરે છે, હૃદયમાં પોહોચે છે, તેથી સુંદરીના પતિ શ્રીવલ્લભ છે એમ બતાવ્યું છે. ગુંજારૂપ સુંદરી નાસીકાના મોતી સમાન છે. મોતી તે શ્વેત છે છતાં અધરોષ્ટની લાલાશથી રક્ત દેખાય છે અને આંખની શ્યામતાથી શ્યામ જણાય છે.

આ પ્રમાણે ગુંજા તે સ્નેહ રૂપ છે સ્નેહ પણ રક્ત વર્ણ છે બહું તેજ હોવાથી સ્હેજ શ્યામ જણાય છે, આથી શ્રીવલ્લભમાં બ્રહ્મ તેજની વૃદ્ધિ બતાવે છે. બ્રહ્મ અલૌકિક છે લૌકિક નથી, કારણ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે “નંદ ગોપના વ્રજમાં રહેનારનું અહોભાગ્ય છે” શાથી? જે પૂર્ણ સનાતન બ્રહ્મ જેમના મિત્ર છે તે પરમાનંદ છે. એટલે જે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ માટે યોગીઓ ઝંખે છે તે પરમાનંદ તેમના મિત્ર થઈ તેમની પાછલ કરે છે.

લઘુ બિલ્વ મંગલનું વચન છે કે તે વૃન્દાવનના વૃક્ષોના મૂલમાં ગાયોના સમુહમાં તે પૂર્ણ બ્રહ્મ છે કે જેને વેદના અંતમાં શ્રુતિઓ શોધે છે. વેણુંને વગાડનારા અને મયુરના પિચ્છને ધારણ કરનારા, શ્યામરૂપ કમલ જેવા નેત્રવાલા તે બ્રહ્મને હું સ્મરું છું. તારાઓ જેમ ખરી પડ્યા હોય તેમ માંખણના છોટા બિંદુઓ જેના વક્ષઃસ્થલ અને ઉદરમાં પડેલા છે, શાસ્ત્રો અને વેદોને જે અગોચર છે (પ્રત્યક્ષ નથી), આંસુથી ભરાયેલા ચપલ નેત્ર જેના કમલ સમાન છે, એવા અલુખલે (ખાંચણીએ) દ્રઢ (એટલે કે ન છૂટે એમ) બંધાયેલા પરબ્રહ્મનું સ્મરણ કરું છું. આ બધી બ્રહ્મ તેજની વૃદ્ધિ (શ્રીવલ્લભમાં) બતાવી છે.

શ્યામ

હવે શ્યામ પાણાનું કારણ કહે છે- મધ્ય સૂર્યમાં તેજ અધિક હોવાથી મધ્યાન્હે સહેજ શ્યામ જણાય છે, અગાધિ જલ જ્યાંહાં હોય તે ધરામાં જલમાં શ્યામ પાણું જણાય છે તે પ્રમાણે અહીં પણ છે. ત્યારે શંકા થાય છે કે

શ્રીમુખમાં તેજ કેમ છે? તેનો જવાબ આ પ્રમાણે છે:

એક પક્ષમાં માયાવાદી અને દુર્જનોને વચનરૂપ બાણથી શિક્ષા કરવા માટે તેજનું અધિક પ્રમાણ મુખમાં ધારણ કર્યું છે. બ્રાહ્મણ પાણાનો અંગીકાર કર્યો હોવાથી આ પ્રમાણે શ્રીમુખ તેજ ભર્યું છે,

બીજા પક્ષમાં:- શ્રીપ્રભુ કોટિ કદર્પ લાવણ્યવાલા છે, કરોડ કામદેવ જેટલું તેજ શ્રીમુખમાં બતાવ્યું છે, આથી ગુઢ ભાવ વાલા શ્રીવલ્લભ છે એમ બતાવ્યું છે.

શ્યામ:- : શંકા થાય છે કે કામદેવનું સ્વરૂપ રક્ત (લાલ) છે તો શ્યામ પાણું કેમ હોય?

તેનો જવાબ આ છે જે યાયક (માંગનાર) હોય છે તે લાલ છે (એટલે કે આતુરતાનું સ્વરૂપ લાલ છે, તેથી આતુરતાવાન રક્ત હોય છે) તેમાં રસના અધિકપણથી શ્યામપણું આવે છે ને બહું લાલ હોય તેમાં શ્યામ પણાની ઝાંખી છે તે પ્રમાણે વળી અહીં પણ છે. **ભક્તના ભાવના પ્રભુ યાયક છે.**

ઉદરમાં લાખનુ ચિન્હ

ઉદરમાં લાખાના આકારનું વામ ભાગે ચિન્હ છે, ઉદર એ શરીરનો મધ્ય ભાગ છે તેથી લાખના બહાને મધ્યભાગમાં કામદેવથી પણ અધિક તેજ છે. કામદેવનું પણ અધિકપણું છે તે બતાવ્યું છે, તેથી હું મધ્ય સુખ આપીશ એમ કહ્યું છે.

તે મધ્ય સુખ શું છે ? તો કહે છે:

- શેરડીના દંડાનો મધ્યભાગ વધારે રસવાલો છે.
- ગંગા યમુના સરસ્વતી એમ અનુક્રમ પ્રસિધ્ધ છે તેમાં તેઓનું મધ્ય, એટલે કે શ્રીજમુનાજી, રસ ભર્યું છે.
- જેમ ઉત્પતિ, સ્થિતિ અને લય એ ત્રણ શ્રુષ્ટિના કારણોમાં મધ્યમાં સ્થિતિ (એટલે કે જીવન) રસભર્યું છે.
- વળી પ્રવાહ, પુષ્ટિ, અને મર્યાદા એ વચન બરોબર અને પ્રસિધ્ધ છે, તેમાં પુષ્ટિ રસમય હોય છે.
- વલી જેમ નેત્રના મધ્યમાં કીકીના મધ્યમાં અતિશય તેજ દેખાય છે એટલે આંખનો પણ મધ્યભાગ રસમય છે અને શ્યામપણું છે, એટલે અતિશય તેજ હોય ત્યાંહાં શ્યામ પણું દેખાય છે.

તે પ્રમાણે આ શ્રીવલ્લભ તે ગુંસાઈજીના બાલકીમાં મધ્ય મણી હોવાથી રસરૂપ છે,

શ્રી વિઠ્ઠલેશ્વરના પુત્ર (૧) શ્રી ગિરધરજી (૨) શ્રી ગોવિંદજી, (૩) બાલ કૃષ્ણજી, (૪) શ્રીગોકુલનાથજી, (૫) શ્રી રઘુનાથજી (૬) શ્રીયદુનાથજી (જે મહારાજ કહેવાય છે) (૭) ધનશ્યામજી,

આ સાત શ્રી વિઠ્ઠલેશ્વરના પુત્રા છે તેમાં મધ્યમણી શ્રી વલ્લભ છે. આ શ્રીવલ્લભ રત્નરૂપ છે, (કારણ રત્નનું પદક તે હારના મધ્યમાં લટકાવાય છે) બાકીના છ ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય એ ધર્મરૂપ છે. આ ઐશ્વર્યાદિક ગુણોવાલા ધર્મી સ્વરૂપ આજ શ્રીવલ્લભ છે. આ રત્નરૂપ મધ્યમણી શ્રીવલ્લભના બીજા છ રક્ષપાલ (રખવાલ) છે, રખવાલ પણ દાસ પ્રમાણે જ હોય છે. આરતી રૂપના રક્ષણ માટે પ્રયત્ન કરવો, એ પ્રસિધ્ધ છે તેનું કારણ- જેમ કલ્પવૃક્ષની મર્યાદાનું રક્ષણ કરવા આજુબાજુ બીજા વૃક્ષો રોપાય છે તેમ અહીં પણ સમજવું, એ કારણથી મધ્યમાં ચિન્હ લાખનું બતાવ્યું છે.

ત્યાં શંકા છે કે ડાબા પાસામાં ચિન્હ કેમ છે? તે આ પ્રમાણે છે કે વામ ભાગ સ્ત્રીરૂપ છે. તેથી સ્નેહવાલી સ્ત્રીઓ અથવા સ્ત્રી જેવા ભાવવાલા પુરુષો હોય તેમને આજ પુષ્ટીરૂપ મધ્યભાગનું સખ તે આવરણ રહિત આપવું એ નિણય છે. બાકીનાઓને પ્રવાહ, મયાદારૂપ (દર્શનાદિ) સુખ આપવું. એ માટે અલૌકિક ચિન્હ (લાખુ) વામ ભાગે છે.

ઉપવીત જનોઈ

હવે ઉપવીત જનોઈનું કારણ કહે છે. ઉપવીતનું આખ્યાન ઉ, પ, વ, ઇ, ત એ પાંચ અક્ષર છે, તેમાં:

- (૧) ઉ એટલે મહાદેવ,
- (૨) પ એટલે પાલક વિષ્ણુ,
- (૩) વ એટલે અમૃત અથવા જીવાની અને જીવાની નિત્ય જેને છે એવો કામદેવ
- (૪) ઇ એટલે લક્ષ્મી અને આ ચારેનું
- (૫) ત એટલે અમર સુખ, જેનાથી જે આપે છે તે ઉપવીત.

એ ઉપવીત કેવું છે? તો તેને ત્રણ દોરીયો હોય છે એટલે ત્રણે ભુવનના જનોને ઉપવીતથી બાંધી રાખે છે, એટલે પાસ રૂપ છે. ત્રિભુવનના ત્રણ પ્રકાર ઉપર કહ્યા છે, સાત્ત્વિક રૂપ ઉપવિત છે. સત્ત્વગુણ ગૌર વર્ણનો છે. ઉપવિત એ વૈજયન્તી (નવરત્નોની બનેલી) માલા સમાન છે,

શંકા છે કે ઉપવીત ડાબી બાંધે કેમ છે? તેનો જવાબ આ પ્રમાણે છે: ડાબો ભાગ સ્ત્રીરૂપ છે. (પુરુષોત્તમ જ એક માત્ર પુરુષ છે) અને પુરુષોત્તમનો અર્થ પુરુષમાં ઉત્તમ એવો નથી, પણ પુરુષોત્તમના પતિ એવો અર્થ શ્રી સુબોધિનીકાર કરે છે, તેથી પુરુષોત્તમ એ પુરુષના એક જ પતિ છે. અને જીવ, નર જાતિનો જીવ એ પુરુષ વાચક છે અને તેથી **જીવ માત્રના પતિ તે જ પુરુષોત્તમ છે**, (એટલે સ્ત્રીપણાથી જ અંગીકાર છે). માટે ડાબે બાંધે ઉપવિત છે. જીવ માત્ર સર્વનો અંગીકાર શ્રીપુરુષોત્તમ સ્ત્રીરૂપે જ કરે છે,

ત્યારે શંકા છે કે ત્રણ પર્વ એટલે ત્રણ દોરી ઉપવિતની છે, તે કેમ છે? ત્યાંહાં કહે છે કે વ્યાકરણ સંધિ નિયમ પ્રમાણે- વી અને ઇ મલી વી થાય છે, ચારે તરફથી બધી બાજુથી સ્ત્રી પુરુષ અને બાલકોના, જે શરણે આવે તેના, અંગીકાર માટે, વરણ માટે, **એ જીવોના વિવાહ યોગ્ય, શ્રીપુરુષોત્તમના કંઠમાં આરોપેલી, વરમાલા રૂપે આ ઉપવીત છે.**

ત્યાં શંકા છે કે વરમાલા તો પુરુષના ગલે નાખે અને પછી એ પોતાની પાસે કન્યા રાખે છે, કાંઈ વરમાલા રાખતો નથી. વરમાલા નુ આરોપણ કન્યાને હાથે થાય છે, તો આ વર પાસે વરમાલા છે તેમાં શું કારણ છે? ત્યાંહાં કહે છે કે- લૌકિકમાં કન્યા વરને વરે છે, કન્યા વર શોધીને પરણે છે, અહીં એ પ્રમાણે નથી. કારણ પુરુષોત્તમના વરણ માટે લોકરીત કામ લાગતી નથી, કારણ આ તો પુરુષોત્તમ છે. તેથી જ નવરત્નમાં શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યું છે કે “જીણે આત્મા અપાર્ણ કર્યો છે (નિવેદન કર્યું છે) તેમણે કોઈ પણ ચિંતા કરવાની નથી”. કારણ- પુષ્ટિ (કૃપા) માર્ગમાં રહેલાની પ્રભુ લૌકિક ગતિ કરશે જ નહિ. એ વચનોથી ભગવાન પોતે

વરેલા, અંગીકાર કરેલા જીવોની લૌકિક ગતિ કરતાં નથી, અલૌકિક ગતિ કરે છે. એટલે અહીં વર તે શ્રીપુરુષોત્તમ પોતાના હાથે વરમાલા લઈ જીવનું વરણ એટલે અંગીકાર કરે છે.

એજ વેદમાં પણ કહ્યું છે કે ભગવાન જેને પોતે **(નાયમાત્મા પ્રવચલેન લભ્યો ન મેઘયાની બહુના શ્રુતેન યમેવૈષ વૃણુતે ન લભ્યઃ)** વરે છે તેને મલે છે. એ વચનોથી વરણ કરવું, વરમાલા આરોપવી, એ પુરુષોત્તમના હાથમાં છે. તેથી જ અહીં પોતાના હાથે વરમાલા ગ્રહણ કરી જીવનું વર્ણ કરે છે. એ વરમાલા રૂપ ઉપવીત (શ્રી કંઠમાંહા) સ્કંધે છે,

પરંતુ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વશ્ય, શુદ્ર, એ ચાર વર્ણમાં **વૈષ્ણવ** એ પાંચમો વર્ણ છે. એ વચનોથી ચાર વેદમાં **ગાન વિદ્યા** એ પાંચમો વેદ છે, (તે ઉપવેદ ગણાય છે). કહ્યું છે કે સુખપાલ એ સુખનું સ્થાનવાલાઓને વિનોદરૂપ (વિરામરૂપ) કામને અને હૃદયને હરણ કરનાર, કામદેવને હાથમાં રાખનાર, ચતુર માણસોને જ પામી શકાય તેવો, સ્ત્રીઓને ઘણો વાહાલો એવો જગતનો સ્વામી પાંચમો ઉપવેદ શ્રીગાન વિદ્યા જય પામે છે. આથી ભાગવત ગાન શ્રીવલ્લભને ઘણું પ્રિય છે એમ બતાવ્યું છે.

સુત્ર:- ઉપવિત સુતરનું હોય છે તે સુત્રનું વ્યાખ્યાન કરે છે, સુત્રનો પદચ્છેદ નીચે પ્રમાણે છે,
સુ, ઉ, ત્ર

- સુ એટલે- અતિશય ચારે બાજુથી,
- ઉ એટલે- માહાદેવજીનો માર્ગ એટલે માયાવાદ,
- ત્ર એટલે- બચાવનાર.

આમ બધી માયાથી બચાવનાર તે સુત્ર. આ ઉપલક્ષણ (નિમિત્ત માત્ર) છે, ખરી રીતે તો એ પ્રભુની લીલા માત્ર છે પણ બધી રીત લીલા પ્રધાન હોવા છતાં આ ઉપવીત અને સુત્રનું વર્ણન કરવા આ વચનો છે.

બે વસ્ત્રો- હવે ધોએલા સ્વચ્છ બે વસ્ત્રોના પરિધાન ધારણ કરવાનું કારણ કહે છે બે વસ્ત્રોના અંગીકારથી એમ બતાવ્યું છે કે બન્ને વસ્ત્રો સ્વચ્છ અને શુદ્ધ છે તેમ આપ **યશરૂપ** છે અને **યુગલ સ્વરૂપ** શ્રી સ્વામીની સહિત છે, જે પરમાનંદ રસરૂપ પ્રથમ વર્ણવ્યો છે તે યુગલસ્વરૂપે છે.

રસાર્ણવ ગ્રંથમા કહ્યું છે કે કામનો સ્વીકાર કર્યો છે એવા પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભ, ગોવરધન ગિરીરાજમાં રહેલા વ્રજસુંદરી સ્ત્રી સ્વરૂપ સાથે રમણ કરે છે એ વચનથી સદા સર્વદા આપ યુગમા યુગલ (બે) સ્વરૂપ રૂપ છે.

સર્કેદ વસ્ત્ર- વસ્ત્રો ધોળા કેમ છે? ત્યાં કહે છે કે **શ્વેત**, **રક્ત**, **પીત**, અને **કૃષ્ણ** (શ્યામ) એમ ચાર વર્ણો છે. દસમ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે યુગે યુગે અવતાર લેતા આ પ્રભુના ચાર વર્ણો છે, ધોળો, લાલ, પીળો અને શ્યામ. તેમાં હાલ શ્યામ વર્ણ છે. તેમાંથી વિઠ્ઠલેશ્વરનું વચન છે કે સ્ત્રી રત્નોના, શ્રીવ્રજસુંદરીઓના હાસ્યની ક્રાંતિથી, તે પછી તેમના ચુંબનથી, પ્રતિબિંબ પડેલા એવા તેમના કટાક્ષથી; એટલે કે હાસ્ય, ચુંબન, પ્રતિબિંબ અને કટાક્ષ,

એ ચારે પ્રકારથી શ્રીપ્રભુ સ્વેત, રક્ત, પીત અને શ્યામ સ્વરૂપો ક્ષણમાં જ ધારણ કરે છે. તેમાં શ્વેત વર્ણ મુખ્ય અને સાત્વીક હોવાથી ધોળા વસ્ત્રોનો અંગીકાર છે.

બે મકર ચિન્હો

વલી ધોતી પામરીમાં મીન (માછલાનું) ચિન્હ છે, તેમાં મીન એ અલૌકિક છે. કારણ કામની ધ્વજા મીન મકરની ગણાય છે. એક મીન એ કામદેવનું વાહન છે, અને બીજી ધ્વજારૂપે છે તેથી બીજી મીન ધ્વજાન ચિન્હ છે. કામદેવ રક્તવર્ણ છે તેથી તે પણ રક્ત છે, આથી સેનાયુક્ત કામ જીતાયો, આપે તેનો વિજય કર્યો, વશમા કર્યો, એમ બતાવ્યું. માટે જ કામદેવ અભિમાન રહિત થઈ, વસ્તીમાં લીન થઈને દાસ પ્રમાણે સેવા કરે છે, એમ બતાવ્યું છે.

પહેલા નંદરાયજીને ઘેર લાલ મણી જડેલા કુંડલો શ્રી ભગવાને કર્ણમાં ધારણ કર્યા હતા, તે મકરાકાર હતા તેમાં “એક કુંડલ કામદેવનું વાહન હતું અને બીજી દ્વિજ ચિન્હ, પક્ષીરૂપે મયુરાકાર હતું”,

કહ્ય છે રાધાજીના ગુણો સાથે કામદેવ શ્રીપ્રભુના હૃદયમાં પેઠી પણ ત્યાં પ્રવેશ કરવો અશક્ય હોવાથી બહાર દ્વારે તેમનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો. તે બન્ને મકરરૂપ હાલમાં બ્રાહ્મણરૂપે (કારણ પક્ષી અને બ્રાહ્મણ બેમાં એટલે “દ્વિજ” શબ્દ વપરાય છે), દ્વિજ રૂપે **શ્રીવલ્લભે બે વસ્ત્રો ધારણ કર્યા.** આથી મકરના ધ્વજવાલો કામદેવ શ્રીવલ્લભે મકરના ધ્વજરૂપે સ્વીકાર્યો. અ બતાવ્યું કે દાસ આગલ સામો ઉભો રહે છે તે પ્રમાણે કામદેવ દાસ બન્યો.

રસાર્ણવ ગ્રંથમા કહ્ય છે કે હે નાથ! તમારૂં મુખકમલ ત્રણે જગતમાં જેની ઉપમા નથી એવું નિરૂપમ શોભે છે, અને મારૂં (મુખકમલ) તમારા સંગથી રંગાયેલું, કંઈક કામદેવ તે દાસ રૂપે સ્વીકારવાથી આપ સાથે શોભે છે. કામ જેનો દાસ છે એ સંબોધન રસાર્ણવ ગ્રંથમાં છે, દાસ પણ કામનું છે તે સત્ય છે.

ઘોત્રનું વ્યાખ્યાન કરે છે કે:

ઘ,	વિત્ત,	દ્રવ્ય, અને બ્રહ્માનંદ,
ઉ		રૂદ્ર નો માર્ગ, માયાવાદ
ત્ર		બચાવનાર,

એનો સારાંશ એ છે કે ભજનાનંદથી વિખુટો પાડનાર ત્રણ દ્રવ્ય, જ્ઞાન અથવા બ્રહ્માનંદ અને માયાવાદ છે. માટે જ શ્રીઆચાર્યજી રાસ પંચાધ્યાયીમાં કહે છે કે “**બ્રહ્માનંદાત્સમુધ્યત્ય ભજનાનંદ યોજને**”, બ્રહ્માનંદથી ઉધ્ધારી શ્રી ગોપીજનોને ભજનાનંદમાં જોડવા માટે જ પ્રભુએ અક્ષર બ્રહ્મ આનંદ પાછો લેઈ, શ્રીગોપીજનોને ભજનાનંદ રાસ સુખ આપ્યું. આમ વિત્ત અને જ્ઞાન, બ્રહ્માનંદ, માયાવાદથી બચાવનાર, એ ઘોત્રનો અર્થ થાય છે.

પ્રાવાર- હવે પ્રાવારનો અર્થ કરે છે,
પ્ર - બહું જ સ્પષ્ટ રીતે
અ - બ્રહ્મથી, અક્ષર બ્રહ્મથી
વાર - વારે તેનું નામ પ્રાવાર.

એટલે દરેક રીતે અક્ષરથી છુટા પાડી શ્રીપુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરાવનાર એ પ્રાવાર.

પામરી- પામરી નો અર્થ છે, અહીં લૌકિક ગતિ નહિ કરે. એ નવરત્નના વચન પ્રમાણે અલૌકિક ગતિ કરશે જ એ વચન સિધ્ધ છે એમ બતાવ્યું. તેથી અનન્ય ભાવે શરણ રહેનારની અલૌકિક ગતિ થશે જ, એ નિશ્ચય છે.

વેદ

હવે આપ શ્રીવલ્લભ વેદનો અંગીકાર કરે છે તેનું કારણ કહે છે:-

વેદ ચાર છે - ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે પદાર્થોના દાતા શ્રીવલ્લભ છે. પરંતુ વેદી રૂચીઓ (શ્રુતિઓ) તો ગોપીઓ બની છે (આવું શ્રુતિરૂપા ગોપીજન માટે કથન છે), તેથી ગોપીજનના વ્હાલા શ્રીપુરુષોત્તમ છે માટે શ્રીવલ્લભ એ નામ છે. કહ્ય છે “સર્વદા સર્વ ભાવેન” વ્રજના સ્વામીનું ભજન કરવું. આજ ધર્મ છે બીજો નથી, તે ભજન વેદમાર્ગને અનુસારી કરવું, પોતાની મરજી પ્રમાણે ન કરવું. કારણ મરજી પ્રમાણે કરેલું આભાસ રૂપ જ અધર્મની શાખામાં જાય છે. ભાગવત સપ્તમ સ્કંધ પંદરના અધ્યાયમાં અધર્મની પાંચ શાખા જણાવી છે, -

અધર્મની પાંચ શાખા- (૧) પરધર્મ, (૨) ઉપધર્મ, (૩) આભાસ, (૪) ઉપમા (૫) છલ બતાવી છે, તેમાં આભાસ એટલે પોતાની ઇચ્છાથી કરેલો ધર્મ, તેવા વ્યાખ્યા છે એવું શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું વચન છે.

તે પ્રમાણે બૃહદ વામન પુરાણમાં બ્રહ્માનું વચન છે કે વ્રજની સુંદરીઓ છે તે, હે પુત્ર, વેદની શ્રુતિઓ છે. હું (બ્રહ્મા), શિવ, શેષ લક્ષ્મી કોઈ રીતે તેમની બરોબર નથી, એહવું બ્રહ્માએ એ પુરાણમાં ભૃગુને કહ્ય છે. તેથી વેદોના વાહાલા અગર “વેદ જેને વાહાલા છે એવું શ્રીવલ્લભનામ છે”.

વેદની વ્યાખ્યા કહે છે. વ, ઇ, દ પદચ્છેદ છે.

વ એટલે અમૃત અથવા બ્રહ્માનંદ
ઇ એટલે કામ સુખ, અથવા લૌકિક સુખ
દ એટલે વધારે આપવું

તેનો સારાંશ, *અમૃત અને બ્રહ્માનંદ થી અધિક અને સંસારના તમામ કામ સુખોથી અધિક ભજનાનંદ આપે તેનું નામ વેદ*. અને એ વેદના વાહલા એટલે વેદના જણાવેલા, વેદે પ્રતિપાદન કરેલા શ્રીવલ્લભ છે એમ બતાવ્યું છે.

સંધ્યા

સંધ્યા (સાંયકાલ) સમય કરવા લાયક યોગ્ય કાર્ય, તેનું નામ સંધ્યા. તે કાર્ય એટલે સંધ્યા સમે નાયક અને નાયિકા એ બન્નેનો સંયોગ કરાવવા જે યોગ્ય તેનું નામ સંધ્યા.

તે સંધ્યા (શ્રૃંગાર શાસ્ત્રમાં) દુતિનું સ્વરૂપ છે અને દુતિ સ્વરૂપ સંધ્યાનું સ્મરણ ભગવાન કરે છે માટે તે (રસશાસ્ત્ર) રહસ્ય હોવાથી ગુપ્ત છે. (સંધ્યા ગુપ્ત થાય છે) અને એ દુતિરૂપ સંધ્યા શ્રી ઠાકોરજીનું સ્મરણ કરે છે.

સંધ્યાનું વચન છે કે જે પવિત્ર કે અપવિત્ર હોય, પણ જે કમલ નેત્રવાલા ભગવાનનું સ્મરણ કરે છે તે બાહ્યરથી અને અંદરથી પવિત્ર છે. સંધ્યા રૂપ દુતિ સ્વામીની પણ બની શકે છે.

શંકા છે કે જ્યારે સંધ્યા દુતિરૂપ સ્વરૂપ છે ત્યારે સાંયકાલે સંધ્યા હોય પણ ત્રણ કાલ શા માટે હોય છે? ત્યાં કહે છે કે આદિમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં, ત્રણે સમય, ઉત્પત્તિમાં, સ્થિતિમાં (પાલનમાં) અને વિનાશમાં (પ્રલયમાં) ત્રણે કાલ સ્વામીની સાથે રમણ કરે છે, એમ શ્રી પ્રભુ બતાવે છે.

શંકા બીજી એ છે કે ત્યારે નાક પકડવાનું શું કારણ છે? તે આ પ્રમાણે જવાબ છે- નાસિકા પકડવામાં શ્વાસનો નિરોધ થાય છે. માટે આપ શ્વાસ નિરોધ કરી બતાવે છે કે જેમ શ્વાસ રોકવાથી જીવ આકુલ વ્યાકુલ થાય છે, એમ સ્વામીની વિના હું આકુલ વ્યાકુલ થાઉં છું.

અને શ્રી ભગવાને પ્રથમ (નંદાલયમાં) ગોચારણ લીલા કરી તે હમણાં પણ શ્રી વલ્લભ કરે છે. આ ગોચારણ લીલામાં બતાવે છે કે-

- પુસ્તક અને પાના તે દોહવાનું પાત્ર છે.
- અને શ્રુતિઓ, રૂચાઓ અને શ્લોકો એ ગાયો છે. (સર્વોપનિષદો ગાયો, બધા ઉપનિષદની શ્રુતિઓ ગાયો છે, આ વચન છે).
- લેખન છે તે લાકડી છે.
- જનોઈ છે તે ગાયો બાંધવાનું દામણું છે.
- ભણવું, મંત્રા બોલવા એ દોહન ક્રિયા છે.
- ગાયોના પગ બાંધવાનું દોરડું એ જનોઈ છે.
- શ્રીભાગવત છે એ દુધ છે.

- દસમ સ્કંધ છે તે જલ વિનાનું મધુર દુધ છે, મલાઈ છે જેને છયા કહે છે.
- દસમસ્કંધના બત્રોસ અધ્યાય એટલે જન્મ પ્રકરણ, ચાર અધ્યાય, અને બત્રોસ અધ્યાય માખણ છે, અને
- તામસ પ્રકરણ (તદની ગતિ રાસપંચાધ્યાયી) એ સાકર મેલવેલું માખણ છે અને તેનું ભક્ષણ આપ અહોરાત્ર કરે છે.
- મુખથી નાના પ્રકારના નાદના ઉચ્ચાર કરે છે તે વેણ છે.

એ પ્રમાણેની લીલા આપ કરે છે.

શંખ, ચક્ર, પદ્મ વગેરે આયુધો

આપ શંખ, ચક્ર, પદ્મ વગેરે આયુધોનાં છાપાં શ્રીઅંગે કેમ ધારણ કરે છે? તો કહે છે:

શંખ— દક્ષણાર્વત એટલે જમણા મુખવાલો શંખ સદા મંગલરૂપ છે, અને જય શબ્દનો નાદ કરે છે, આથી આ શંખ દક્ષણ મુખી હોય અને વાગે તે માહા મંગલરૂપ છે અને માહામંગલ આપનારો છે એમ બતાવ્યું છે.

ચક્ર— ચક્ર છે તે દુષ્ટ નાની વરણ (રોકવા) માટે છે. તે દોષનું નિવારણ પણ કરે છે. તાત્પર્ય કે— આપ સમદ્રરૂપ છે, ચક્રના ચિન્હો તે સમુદ્રના ભ્રમરાઓ છે, ભ્રમરાઓના વમળમાં જે પડે છે તેના આંઠે અંગ ડુબી જાય છે, જેમ સેતુબંધ (રામેશ્વરના) દરીયામાં આજે પણ ભ્રમરામાં તણખલું પણ પડે તો તરત ડુબી જાય છે, તેમજ અહીં પણ સમજવું. આથી જેનો હું અંગીકાર કરૂં છું તેનો ત્યાગ કરતો નથી એમ બતાવ્યું છે.

વલી ચક્ર જ્યોતિ એટલે તેજનું સ્વરૂપ છે, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર છે અને ભગવાન સબંધી જ્ઞાનને પ્રકાશ આપનાર છે.

ગદા— બ્રહ્મા માહાદેવ વગેરે દેવતાઓને પોતાની સ્થાપેલી (નક્કી કરેલી) ચૌદભુવનની મયાદીનો ભંગ કરે છે તો દંડ દેવા માટે આપ ગદા ધારણ કરે છે.

કમલ— કમલ (પદ્મ) ધારણ કરવાનું કારણ કહે છે કે પદ્મ એ કમલ છે. ત્યાંહાં કહે છે કે ભ્રમર છ પગનો છે શ્રી ભગવાનના પણ છ પદ છે (૧) ઐશ્વર્ય, (૨) વીર્ય (૩), યશ, (૪) શ્રી (૫) જ્ઞાન (૬) વૈરાગ્ય. આ મયાદીમાં છે અને

પુષ્ટિમાં શ્રીપુરુષોત્તમને છ કમલરૂપ પદ રમણસ્થાન એટલે રમણને યોગ્ય છે માટે તે છ કમલપદ, એટલે છ સ્થાનવાલા કહેવાય છે. તે છ કમલ બતાવે છે (૧) મુખકમલ, (૨) નયનકમલ, (૩) હસ્તકમલ(કર) (૪) કુચકમલ, (૫) હૃદયકમલ (૬) નાભીકમલ. એ શબ્દથી કામ ગ્રહણ કરે છે એમ સુચવ્યું છે,

એ પ્રમાણે કમલનો રસ ભોક્તા ભ્રમર છે. એ છ સ્થાન માટે ચક્ર વગેરે ચાર આયુધો અને બે મુદ્રા એમ છ મુદ્રા છે, એથી છ ઐશ્વર્ય વગેરે યુક્ત હું છું અને છ રસનો ભોક્તા હું છું. (છ કમલોના રસનો ભોક્તા) અને છ રસનો દાતા છું એ પદ્મ વગેરે આયુધ ધારણ કરીને બતાવ્યું છે.

શંકા છે કે ચક્ર વગેરે હૃદયમાં કેમ ધારણ કરે છે? તે આ પ્રમાણે છે- હૃદય શબ્દથી જ્ઞાન અને બુદ્ધિ છે. એથી પોતાની બુદ્ધિથી જ (નિજેચ્છાથી) સ્વામીનીને, સેવકને સુખદાન થાય છે. સ્વબુદ્ધિથી જ દુષ્ટનું, દોષનું નિવારણ કરે છે. સ્વબુદ્ધિથીજ વિવિધ રસના ભોક્તા અને છ રસના દાતાએ ચક્ર પદ્મ વગેરે આયુધ ધારણથી બતાવ્યું.

એ પ્રમાણે છ કમલ રસનો ભોક્તા છું એવી છ ચક્ર વગેરે મુદ્રાઓ છે, હું છ ઐશ્વર્ય યુક્ત છું, જે કહ્યું છે તે સ્વબુદ્ધિથી જ કહ્યું છે એમ હૃદયમાં ચક્ર વગેરે ધારણ કરીને બતાવ્યું છે,

કુંડલ- હવે કુંડલ ધારણ કરવાનું કારણ કહે છે કે ચક્રકારના કુંડલો તો કામદેવના પાસે રૂપ છે. શ્રી ગીતગોવિંદમાં (જયદેવ કવિના રાસ કાવ્યમાં) કહ્યું છે કે “હે રાધિકા! મૃગના બાલક જેવી વિલાસ કરતી, આંખોના તરંગોને રોકવા માટે, કાનના કામદેવના પાસે રૂપ, વિલાસ ધારણ કરનાર, એવા શુભ વેશની શોભા માટે કુંડલ ધારણ કરી....”, એથી ‘કુંડલ કામના પાસે રૂપ છે’ એમ નિર્ણય થયો.

બન્ને કરણે કુંડલ ધારણ કરવાથી સ્થાવર અને જંગમ સૃષ્ટિને કામ પાસે રૂપ થાય છે. શ્રુતિ અને સ્મૃતિઓ (વેદોની રૂપા અને શાસ્ત્રો) બન્ને સ્ત્રીરૂપ, દ્વારપાલ રૂપ થયા. લીલામાં સ્ત્રીઓ પ્રાધાન્ય રૂપ હોવાથી, ‘શ્રુતિ સ્મૃતિ સ્ત્રીરૂપ દ્વારપાલ છે.’

શંકા છે કે દ્વારપાલ રૂપ હોય તો કર્ણમાં ધારણ કરવાની શી જરૂર?

ત્યાં આ પ્રમાણે છે- સર્વ અંગનું મુખ્ય દ્વાર ‘કાન’ છે. કારણ, કાનથી જે સંભલાય છે તે જ હસ્ત અને ચરણોથી થાય છે (કરાવે છે). માટે જ પ્રથમ શ્રવણ કાન છે. કહ્યું છે કે ભગવાનનું શ્રવણ, કિર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્યન (પુજા), વંદન, દાસભાવ, સાખ્યભાવ, અને આત્મનિવેદન, આ નવધાભક્તિમાં ‘શ્રવણ ભક્તિ’ મુખ્ય છે.

શ્રી ગીત ગોવિંદમાં કહ્યું છે જે હે રાધે! મનમાં બહુ મોટો ખેદ કેમ કરે છે? ભેદ વિનાનું માહાડ વચન સાંભલ.

દસમાં સ્કંધમાં પણ કહ્યું છે કે- વ્રજની સ્ત્રીઓ તે શ્રી કામદેવને ઉત્પન્ન કરનાર વેણું ગીત સાંભલીને, શ્રીકૃષ્ણના પરોક્ષમાં પોતાની સખીઓને વર્ણન કરવા લાગી,

રાસપંચાધ્યાયમાં કહ્યું છે કામદેવને વધારનાર તે ગીત સાંભલી, વગેરે વચનોથી, શ્રવણથી, દર્શનથી, ધ્યાનથી અને કિર્તનાદિકથી વિશેષ ભાવ થાય છે. માટે શ્રવણ મુખ્ય છે, તે માટે જ ‘ચક્રકાર કુંડલો’ કાને ધર્યા છે.

વલી આનંદરૂપી અમૃતથી ભરેલા શ્રીઅંગના રક્ષણ માટે બે કુંડલરૂપ ચક્ર ધારણ કર્યા છે, આમ અવનવા કારણો બધી જગાયે છે.

તલનું ચિન્હ - અધરોષ્ટમાં તલનું ચિન્હ કેમ છે?

તલના ચિન્હથી જેમ તલ રસ સ્નેહ (તેલને સંસ્કૃતમાં સ્નેહ કહે છે) ભર્યો છે તેમ હું પણ રસિક છું, એમ બતાવ્યું છે. માટે જ જે રસિક શિરોમણી હોય તેના અધરોષ્ટમાં સદા માટે દંત (ક્ષત) નું ચિન્હ હોય છે.

પણ તે ચિન્હ તલના આકારે કેમ છે?

તલમાં તેલ (સ્નેહ) છે આથી આ શ્રીમુખ સ્નેહ ભર્યું હોવાથી અતિ અદ્ભુત સૌંદર્ય અને ચાતુર્ય રહે છે. અદ્ભુત પ્રકારે રમણ રહે છે.

તે અદ્ભુત પણ (નવાઈ ઉપજાવે તેવું) શું છે?

ત્યાં કહે છે અત્યંત સુંદર સ્ત્રીને કોઈ પુરુષ મોહ પામે તેમાં શું આશ્ચર્ય (નવાઈ) છે, પણ નવાઈ તો ત્યાં છે જે- સ્ત્રીને જોઈને સ્ત્રી મોહ પામે અથવા પુરુષને જોઈ પુરુષ મોહ પામે, અહિં એ જ અદ્ભુત છે કે શ્રીકૃષ્ણને જોઈ ગોપીજનો (સ્ત્રીઓ) મોહ પામ્યા, કામભાવથી સ્નેહ કર્યો, પણ પુરુષો મોહ પામ્યા ન હતા, પરંતુ અહીંતો શ્રીવલ્લભને જોઈ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બધા જ કામભાવે મોહ પામ્યા છે એ ઐશ્વર્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ કરતાં પણ અધિક દેખાય છે,

ગૌર શ્રીઅંગ- ગૌર શ્રીઅંગનું કારણ શું છે?

સર્વ લોકના ગુરુ હોવાથી બ્રાહ્મણ પણ અંગીકાર કર્યું છે. બ્રાહ્મણ હોવાથી હાલમાં સાત્ત્વિક ગુણ માખ્ય પણે અંગીકાર કર્યો છે, અને સાત્ત્વિક ગુણનું સ્વરૂપ ગૌર છે. તે ગુણમાં રહેલું સ્વરૂપ તે ગુણોના વર્ણથી યુક્ત હોય છે, તે પ્રમાણે આ પણ રત્નરૂપ હોવાથી, સાત્ત્વિક ગુણમાં રહેલા હોવાથી ગૌર સ્વરૂપે થયા છે અને પૃથ્વીમાં સદા સર્વદા મનુષ્યરૂપે લીલા કરે છે. મનુષ્ય સ્વરૂપ “વલ્લભ” એટલે કે બહુ વાહાલું છે.

મનુષ્ય સ્વરૂપ

શ્રીવલ્લભાષ્ટકમાં શ્રીગુંસાઈજીએ કહ્યું છે કે “પૃથ્વીમાં જે મનુષ્યના કારણે બહું દયાલું પ્રગટ થયા છે એવા અલૌકિક અગ્નિને શરણે જાઉં છું”.

લોક રીતિ પ્રમાણે બાલ્ય, યુવાન, અને વૃધાવસ્થા વગેરે બતાવે છે, પણ ખરી રીતે સદા કિશોર આકૃતિવાલા છે. પાંચમાં વર્ષના અંતસુધી કૌમાર અવસ્થા છે, દસ વર્ષ સુધી પૌગડ અવસ્થા છે, પંદરમા વર્ષ સુધી કિશોર અવસ્થા છે, ત્યાર પછી સોલમાથી યુવાવસ્થા આવે છે, કિશોર અવસ્થા બહુ ચપલ છે, બાલચેષ્ટા યુક્ત પણ છે, બહુ ચતુરાઈ ભરેલી છે, બહુ વિલાસ વાલી પણ છે. આ શ્રી વલ્લભમાં સાક્ષાત એ બધા ગુણો છે, દેખાય છે, પરંતુ બાલભાવ (બાલ લક્ષણ) પણ દેખાય છે. કારણ કે બહુ રીતે ઉઘાડા મસ્તકથી રહે છે તો કોઈક વખત પાઘ પણ બાંધે છે, કોઈક સમય બધા જ વસ્ત્રો ધારણ કરે છે અને કોઈક વખત નથી કરતા. માટે કિશોર આકૃતિનું આ લક્ષણ છે. ઉઘાડા શ્રી મસ્તકથી રહેવાનું કારણ વિવાહ મંડપમાં વર જ્યાં સુધી પાણી ગ્રહણ વિધિ (લગ્નવિધિ) પૂર્ણ થાય નહિ ત્યાં સુધી ઉઘાડા માથે રહે છે, તે પ્રમાણે આ શ્રી વલ્લભને છે.

આ શ્રીવલ્લભ તો નિત્ય જીવોનું વરણ અંગીકાર કરે છે, તેથી નિત્ય વિવાહ યુક્ત અને નિત્ય ઉઘાડા શ્રીમસ્તકે રહે છે. પરંતુ (જ્યારે બીજા લૌકિક પુરુષો દહાડે પાઘ બાંધે અને રાત્ર ઉઘાડા માથે રહે ત્યારે આ) શ્રીજી તો રાત્ર પાઘ બાંધે છે. આથી આ લૌકિક રીત નથી પણ અલૌકિક છે. જે દિવસે ઉઘાડા મસ્તકે રહે છે અને રાત્ર પાઘ બાંધી શયન કરે છે તે એમ બતાવે છે કે હું અલૌકિક અદ્ભુત લીલા પુરુષાર્થથી કરૂં છું.

આમાં અદ્ભુત જેવું શું છે? ત્યાં કહે છે- ગીત ગોવિંદમાં કહ્યું છે કે હિરણ્ય કશ્યપનું શરીર (છાતી) શ્રીનૃસિંહજીએ ચીરી નાખી, એ પુરુષાર્થ સ્વરૂપ છે ને અદ્ભુત પાણું છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ બહુ જ ચાતુર્ય છે પરંતુ બાલભાવનો અંગીકાર છે. બાલભાવ જે કરે છે તે યોગ્ય જ ગણાય, અયોગ્ય ગણાતું નથી, તેવા બાલ ભાવના ગુણયુક્ત આ શ્રીવલ્લભ છે,

કિશોર અવસ્થામાં બાલ્યભાવનો સ્વીકાર, રસનો પોષક ને ભાષણ કરનાર છે. જેમકે કોઈ રાજા બહુ ચતુર હોય તો પણ પોતાની રાણી સાથે (ગાંડા ઘેલા) અચતુર વચન બોલે છે, અજ્ઞાની થાય છે તેમ તેમ રસવધે છે, રસનો આવિર્ભાવ થાય છે તેમ તેમ બાલભાવ જણાય છે.

શંકા થાય છે કે આ શ્રી ગોકુલેશ પ્રભુ દિવસે શ્રીસ્વામીની વિના પોતાના ઘરમાં રહે છે, વલી શ્રીસ્વામીની વિના શ્રી ગિરિરાજ, ગોવર્ધન પર્વત પધારે છે, જેમ કે દસમસ્કંધમાં કહ્યું છે કે “આપ દિવસે વનમાં પધારો છો આપને ન જોતા અમને ક્ષણ પલ યુગ સમાન જાય છે”. તો આ વાક્ય શ્રી માહાપ્રભુમાં સંગત શા રીતે થાય? તેનો જવાબ આપે છે કે-

બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી કુમારિકા છે તે આ પ્રભુની પરમ વલ્લભા છે, અને આથી એ મુખમાં સ્થાન કરેલી છે. તે સરસ્વતી રૂપ પાત્રમાં શ્રીસ્વામીનીજીનો નિવાસ છે તેથી દિવસે કે રાત્રા જરાપણ વિયોગ નથી. ત્યાં દ્રષ્ટાંત કહે છે કે સરસ્વતીના ઉચ્ચારથી, શ્રીભાગવત વગેરેના પાઠથી, આ શ્રીમાહાપ્રભુન સુખ થાય છે, બીજી રીતે થતું નથી.

જેમ લીલામાં શ્રીકૃષ્ણને વેણું પાત્ર છે, તેના પ્રથમ છિદ્રમાં શ્રીરાધિકાજીનો નિવાસ છે તે પ્રમાણે અહીં પણ છે કે વેણુંના સ્થાનમાં સરસ્વતી છે. અને રાસ પંચાધ્યાયીમાં યોગમાયાનો આશ્રય

કરી પ્રભુએ રાસ કર્યો, એ પ્રમાણના વચનથી, ત્યાં યોગમાયાને કોઈ જાણતા નથી એમ અહીં પણ સરસ્વતીને કોઈ જાણતા નથી. યોગમાયા એ સરસ્વતીનું આધિદૈવિક રૂપ છે.

આપ દિવસે ભુમી શયન કરે છે, તેનું કારણ- શ્રીગોકુલેશ પ્રભુ વ્રજભુમિમાં નિત્ય વિહાર કરે છે, માટે આ વ્રજભુમિ કામને જગાવનારી છે. માટે રાત્રિમાં શ્રીસ્વામીની સાથેનો વિહાર છે પણ દિવસે સાત ઘડી (ત્રણ કલાક) કૃપાથી આપ વ્રજભુમિ સાથે વિહાર કરે છે. વ્રજભુમિ પરમ વલ્લભા છે (વહાલી છે) માટે દિવસે ભુમિ શયન કરે છે.

કટિ મેખલા- વલી આપ કટિ પ્રદેશે સોનાનો કંદોરો કેમ ધારણ કરે છે? તેનો આ ભાવ છે કે કટિ મેખલા (મદલ), કંદોરો એ નાટ્ય સંગીત શાસ્ત્રમાં રસ ઉત્પન્ન કરનાર છે. અને તેથી સર્વ ચાતુર્ય કલામાં, ચતુરાઈમાં, સંગીતમાં, નાટ્યકલામાં આપ કુશલ છે તે જણાવવાને કટિ મેખલા કેડે બાંધે છે. આ કંદોરો રાજસ, રજોગુણ યક્ત છે. કારણ કે રજોગુણ વિના વિવિધ વિલાસ સંભવતો નથી. વલી કટી પ્રદેશમાં જ કામદેવનો નિવાસ છે, આથી કામ રસરૂપ સ્વરૂપ હોવાથી, આપ સ્વરૂપાનંદથી રમણ આદિ ક્રિયામાં કુશલ છે એ બતાવે છે.

હોમપાત્ર-હવે આપ આવસથ્ય હોમપાત્ર રાખે છે તેનું કારણ એ છે કે- આવસથ્ય હોમપાત્રમાં અગ્નિનું સેવન થાય છે. અહીં અગ્નિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું તેજ છે, એ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આપના મુખમાં બિરાજે છે. વલ્લભાષ્ટકમાં કહ્ય છે કે **શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આપના સ્વરૂપમાં શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિંદનું ભાન કરાવે છે.** એવું શ્રી વિક્રલેશ્વરનું વચન છે. તેથી શ્રી ગોકુલેશપ્રભુનું શ્રીમુખ શ્રીઆચાર્યજીનું સ્વરૂપ છે. આવસથ્ય હોમપાત્રના નિમિત્તથી આચાર્યજીના તેજનું આપ શ્રી વલ્લભસ્વરૂપ હોવાથી સેવન કરે છે.

શાસ્ત્રાક્ત આચરણ-આપ શ્રી યથોક્ત શાસ્ત્ર પ્રમાણે આચાર પાલે છે તેનું શું કારણ છે? તો કહે છે કે કલિયુગ અધર્મી અને અનાચારી છે, તેના સંગથી લોકો અનાચારી થયા છે, શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમાં કહ્ય છે કે-

ખલ ધર્મવાલા કલિયુગમાં સર્વ માર્ગો નાસ થયા અને
લોકો પાખંડી વધારે થયા ત્યારે કૃષ્ણ એજ મારી ગતિ છે
સર્વ દેશો મ્હેચ્છોથી ભરાઈ ગયા અને પાપના સ્થાનરૂપ થયા,
લોકો સજ્જનને પીડા કરવા મશગુલ બન્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ એ જ મારી ગતિ છે

આવા દસ શ્લોકથી શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યું છે માટે જ ‘શ્રીગોકુલેશપ્રભુએ શુદ્ધ આચાર અંગીકાર કર્યો છે’. જેથી સર્વ જીવોનું શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય, “આચાર એ જ પ્રથમ ધર્મ છે” એ વચન પ્રમાણે ધર્મનું જેનાથી આચરણ થાય તે આચાર છે, અને એથી **આચારધર્મ એ ભગવદ ધર્મ છે,** જ્યારે ભગવદ ધર્મથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય ત્યારે તે ધર્મ વાહાલો લાગે છે, તે પછી જ ભગવાન અંગીકાર કરે છે, તેથી સર્વ સફળ થાય છે ને જીવ સર્વ સુખને પામે છે. માટે જ શ્રીમાહાપ્રભુજી આચારનું આચરણ કરે છે,

સેવા- હવે સેવા વિગેરે કેમ કરે છે? તે કહે છે- સેવા આપ આપના જ સ્વરૂપની કરે છે. તેમાં પોતાના શ્રીપ્રભુની સેવા કરી ને (આપશ્રી ગોકુલનાથજી શ્રીઠાકોરજીની કરે છે) તે પ્રમાણે જ

ભોગ ધરવો, શયન કરાવવું, એમાં આધીન રહેવું, સેજ્યા, ભોજન, શ્રુંગાર વિગેરે વિવિધ પ્રકાર પોતાના પ્રભુ સેવવા એ બધુ આપ નિજજનોને આ સેવા કરીને શીખવે છે.

દહીં- આપશ્રીને દહીં વાહાલું છે તેનું કારણ કહે છે- દહીંમાં ગુપ્ત સ્નેહ છે. (સંસ્કૃતમાં) સ્નેહમાં ઘી, તેલ વગેરે ચીવટનું નામ છે તે દહીંમાં ગુપ્ત રહે છે. તેમ જીવને પશુ માટે ગુપ્ત સ્નેહ રહેવો જોઈએ. અને તેથી ગુપ્ત સ્નેહયુક્ત જીવ મને વાહાલો છે, એમ બતાવવા માટે દહીં પ્રિય છે.

શ્રીદસમસ્કંધ અધ્યાય ૧૩ માં કહ્યું છે ક- શ્રી કૃષ્ણ પોતાના ઉદર (જઠર) અને વસ્ત્ર વચ્ચે વેણું રાખી, શ્રુંગ અને સોટી બગલમાં રાખી, અને ડાબા હાથમાં દહીં ભાતનો ચીકણો કોળીઓ રાખી, અને કલોને (દહીં ભાતના રેલાને) આંગલીથી મોંમાં રાખતા પોતાના મિત્રા વચ્ચે રહી મસ્કરીથી મિત્રાને હસાવતા. આ સ્વર્ગના દેવતા જોઈ રહ્યા છે, તે સમયે યજ્ઞને ભોગવનાર બાલ લીલાથી ભોજન કરવા લાગ્યા.

આ શ્લોકમાં ચીકણો કોળીઓ એ શબ્દથી ચીકટ સ્નેહ શબ્દનો અર્થ છે અને તથી દહીં ભાતમાં ગુપ્ત સ્નેહ બતાવે છે. તેથી ગુપ્ત સ્નેહ વાહાલો છે એમ જણાવ્યું છે. તેથી દહીં વહાલું છે અને માખણ પણ વહાલું છે આમાં સ્નેહની જ વાત છે. આવા ઘણાં જ કારણો છે તે કોઈથી જાણી શકતા નથી. આપ શ્રી પુરુષોત્તમ છે ને જીવ મંદ બુદ્ધી છે. જેમ તણખા સૂર્યને બતાવે તેમ જીવો તણખા જેવા કરોડો સૂર્ય સમ તેજસ્વી શ્રીવલ્લભના અંગના કારણો શું બતાવી શકે?

ગોપીભાવ - જીવ ક્ષીર(દુધ) સમુદ્રમાં જઈ શકતો નથી પણ કિનારે રહી સ્નાન પાન કરી શકે છે અને કિનારાના સ્નાન પાનથી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે. શ્રીવલ્લભને નિષ્કપટ ભાવથી, સર્વાત્મભાવથી જ પુરુષોત્તમ રૂપે જે જાણે છે તે કંઈક આ વસ્તુના ભાવને જાણે છે, બીજા બ્રહ્માદિ દેવતાઓ પણ જાણતા નથી. જે આચરણોના આશ્રીત જીવ છે તે જ શોભી રહ્યા છે, બીજા કોઈપણ શોભાયમાન નથી.

જેમ કોઈ સાહિત્યમાં કહ્યું છે ક જે -

- સમગ્ર વિદ્યાનો અધિપતિ બૃહસ્પતિ સમાન,
- સમગ્ર ધનનો અધિપતિ કુબેર સમાન
- કલાનો અધિપતિ ચંદ્ર સમાન.
- રૂપનો અધિપતિ સૂર્ય સમાન હોય,

પણ કૃષ્ણ ભક્તિ વિનાનો હોય તો જેમ વિધવાના કપાલમાં સિંદુરનું બિંદુ શોભતું નથી તે પ્રમાણે તે શોભતો નથી. કારણ કે જે પતિ વિનાનો છે (પતિ ભાવ રહિત છે) તે અહીં શોભતો નથી.

વલી શંકા છે કે- કૃષ્ણ સમાન સ્ત્રીઓ, આ શ્રીમાદ્વાપ્રભુજીને ભજે છે સર્વાંગી ભાવથી, પણ પુરુષો કેમ ભજે છે? ત્યાંહાં ઉત્તર છે કે- આદિ પુરાણમાં કહ્યું છે કે ગોપીભાવથી (સ્ત્રી સમાન ભાવથી) જે પુરુષ ભજે છે તેમનો જ અંગીકાર છે. આદિ પુરાણમાં કહ્યું છે કે ગોપીભાવથી જે પુરુષભક્તો મારી સેવા કરે છે, હું સત્ય કહું છું કે તેમના ઉપર હું પ્રસન્ન છું.

આ પ્રમાણે ગોપીભાવનું ભજન પુરુષચિન્હ વાલાઓનું છે,

પાર્વતીજી- વલી આપશ્રીના સ્વામીનીનું પાર્વતીજી નામ કેમ છે? ત્યાંહાં કહે છે- જે શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં પૂર્વ લીલામાં શ્રીરાધા એ નામ પ્રસિધ્ધ હતું. રાધા શબ્દનો અર્થ *લક્ષ્મી જેના ચરણોની સેવા કરે છે* તે એવો થાય છે. તે જ શ્રીરાધિકાનું હાલમાં પાર્વતી નામ છે. પાર્વતી નામનો પર્વતની પુત્રી એ પાર્વતી એવો અર્થ અહીં નથી. તેનું વ્યાખ્યાન જુદા પ્રકારે છે, તેની વ્યુત્પત્તિ-

- પ એટલે પવનથી
- આ એટલે ચારે બાજુએ,
- રુ એટલે જેને સાચવવો પડે તે
- આમ પારુ એટલે અગ્નિ, અને પારુ એવો જે એટલે ભગવાન. અને તેથી
- પાર્વ એટલે ‘અગ્નિ સ્વરૂપ પુરુષોત્તમ શ્રીગોકુલેશ’, અને
- ત એટલે આનંદને ગ્રહણ કરનારી તેનું નામ પાર્વતી,

એટલે શ્રીવલ્લભના વલ્લભા મહારાણી ‘રાધા સ્વરૂપ’ આપ છે.

શ્રીવલ્લભ નામ- શ્રી વલ્લભનામનું વ્યાખ્યાન આ પ્રમાણે છે,

- શ્રી એટલે શોભા સહિત જે વલ્લભ તે.
- બીજો અર્થ, શ્રી એટલે સર્વથી ઉત્તમ શોભા જેહની છે તેવા શ્રી વાન એટલે ભગવદીયો.
- એ શ્રીવત્તા એટલે શોભાવાલા ભગવદીયો.
- તેમનું લ એટલે સમુદ્ધ.
- ભ એટલે આનંદ.

તેવાને જેમનાથી કાન્તી શોભા અને આનંદ છે તે શ્રીવલ્લભ.

“શ્રીપાર્વતીવલ્લભા”, એ સાત અક્ષરથી શ્રી નામ તે સપ્તાક્ષરી નામનો એક અક્ષર, એ અમૃતના સમુદ્ર જેવો છે. એક સમુદ્રનો પાર કોઈ પામી ન શકે તો સાત સમુદ્રનો પાર કોણ પામે? તે પ્રમાણે આમના ગુણનો પાર કોણ જાણી શકે? એ બતાવ્યું છે. બીજું એ કે શ્રીપ્રભુના રમણના સાત સ્થાન છે: (૧) એકાંતમાં સુભવનમાં (૨) ગૌચારણ સમયે કુંજ ભવનમાં (૩) બંસીવટમાં (૪) વૃન્દાવનમાં (૫) વ્રજમાં (૬) શ્રીગોકુલમાં (૭) શ્રી ગિરીરાજમાં. આ સાત રમણ સ્થાન છે તે પ્રભુને પ્રિય છે એ “શ્રીપાર્વતીવલ્લભ” એ સાત અક્ષરોથી બતાવ્યું છે.

આ શ્રીવલ્લભ સદાય રમણ કરે છે ભક્તોના મનોરથને પૂર્ણ કરે છે. પણ જ્યારે ધર્મની હાની થાય છે ત્યારે બ્રાહ્મણ રૂપ ધારણ કરી ધર્મનો ઉધાર કરે છે. ભગવદગીતામાં કહ્ય છે કે “જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાની થાય છે ત્યારે હું ઉત્પન્ન થાઉં છું”. તે પ્રમાણે અહીં બ્રાહ્મણ રૂપ ધારણ કરી પૃથ્વીમાં ફરે છે એ સમજી લેવું. આ જ કારણોથી શ્રીવલ્લભનું પ્રાકટ્ય જીવોના ઉપર કૃપા કરવા માટે જ છે.

ત્યારે શંકા કરે છે કે- લોકો શ્રીવલ્લભ તે મનુષ્ય છે એમ કેમ જાણે છે? અને મનુષ્ય જાણીને જે નિંદા પણ કરે છે, તો તેમની શંકા ત્યાં કહે છે? તો કહે છે કે- પોતાની નિંદાથી ઈર્ષ્યા ન કહે, તેજ ભગવાનનું ભગવાનપણું છે. દસમ સ્કંધમાં બ્રહ્માનું વચન છે કે “ગર્ભમાં રહેલું બાલક પગ ઉછાલી માતાને લાતો મારે છે તેથી શું માતા તેનો અપરાધ ગણે છે?” તેમ એ ભગવાન છે અને નથી. એ લક્ષણવાલા અનંત સ્વરૂપ આપની સમક્ષ મારા અપરાધોની શી ગણના? તે પ્રમાણે શ્રીવલ્લભ નિંદા કરનાર આગલ ક્ષમારૂપ ધારણ કરે છે. પણ કોઈ ભક્તની નિંદા કરે તે સહન કરતા નથી, ઈર્ષ્યા કરે છે.

કેમ કે શાસ્ત્ર વચન છે કે- ભગવદીઓ ભગવાનથી પણ વધારે આગલ હોય છે કારણ કે કહ્યું છે કે- આ પૃથ્વી મોટામાં મોટી છે, તેણે વીંટાયેલો સાગર તેથી મોટો છે, તેને લોટામાંથી ઉત્પન્ન થએલા ઋષિ અગસ્ત પી ગયા, અગ્નિ તણખો સમાય તેમ સમુદ્ર સમાયો. આવી પૃથ્વી અને સમુદ્ર પણ વામન અવતારમાં શ્રીભગવાનના એક પગલાથી મપાયો. એવા મોટા ભગવાનને પોતાના રુદયમાં સમાવે તે ભક્તોથી કોણ મોટો છે? અર્થાત કોઈ નથી. માટે જ ભગવદીઓ ભગવાનથી મોટા છે. પોતાથી મોટા ભગવદીયો છે તે ભગવાન પણ માને છે,

પત્રા લેખન - શ્રીમાદ્વાપ્તુ પત્રા લખે છે તેનું કારણ કહે છે. તે પત્રા લેખન પણ સેવાને માટે છે. સરસ્વતી છે તે સ્વામીનીજીની સહચરી છે. જ્યારે સખીરૂપ સરસ્વતી પત્રામાં લખી હોય તે સહચરી બને છે, કે જ્યાં સ્વામીનીજી બિરાજે છે ત્યાં શ્રીભગવાન પણ બિરાજે છે. કહ્ય છે કે- જ્યાં સત્ય છે ત્યાં લક્ષ્મી છે ને લક્ષ્મી છે ત્યાં ભગવાન છે, ભગવાન છે ત્યાં ધર્મ છે, ધર્મ છે ત્યાં વિજય છે. માટે “પત્રોમાં શ્રીવલ્લભ સ્વરૂપ છે,”

પાદુકાજીનું સ્વરૂપ - પાદુકાજીમાં પોતે સ્વરૂપ રૂપે સંપૂર્ણ બિરાજે છે અને ભાવ પાદુકાજીમાં આરોપણ કરે છે, અને તેથી પોતાનો સંપૂર્ણ ભાર અને સ્વરૂપ પાદુકાજીમાં મુક્યું છે. અને આપ સ્વામીનીજી સહ યુગલસ્વરૂપ હોવાથી પાદુકાજી બે સેવાય છે, ને આ શ્રીવલ્લભને (શ્રીગોકુલેશને) પુરુષોત્તમ માનીને ભજે છે તેમના ભાગ્યનું શું વર્ણન થાય?

દસમ સ્કંધમાં કહ્ય છે જે- નંદરાયના વ્રજવાસીઓનું માહાભાગ્ય કે જેના મિત્ર પરમાનંદ સ્વરૂપ પૂર્ણ બ્રહ્મ સનાતન સ્વરૂપ શ્રીસ્વરૂપ છે. વલી કહ્યું છે કે- જેના ચરણ કમલની રજ, બહું જન્મો વડે આત્મ સંયમવાલા યોગીજનોને પણ દુર્લભ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ જેઓની નજર આગલ કરે છે અહો ભાગ્ય છે એ વ્રજવાસીઓનું!

શ્રીઅંગમાં મિખ (લાખુ) તિલ વિગેરે સ્પષ્ટ દેખાય છે તેનું કારણ એ કે કોઈપણ પ્રકારે પોતાના ભક્તોને ગુપ્ત રસનું દાન કરૂં છું અને સર્વાંગ રસનો અનુભવ કરાવું છું. એ તિલ વિગેરેથી બતાવ્યું છે.

અનામિકા- અનામિકા એટલે ત્રાજી આંગલી આગલ આપશ્રીએ મોટો નખ વધાર્યો છે તેનું કારણ- તે તીવ્ર નખ વડે, વાત્સાલ્યન મુનિ કૃત કામશાસ્ત્રમાં છે તે નિયમ પ્રમાણે, આપ સર્વ રસના પુર્ણ જ્ઞાતા, અનુભવી છે, તે તીવ્ર નખથી જણાવે છે. અને હું સર્વ રસોના અનુભવ કરૂં છું અને કરાવું છું તે પણ નખોથી આપ જણાવે છે.

આસુરાવેશને (ભક્તોના આસુરાવેશને) નાશ કરનાર નખ છે, તે પ્રમાણે જયદેવ કવિના ગીત ગોવિંદ નામના કાવ્યમાં છે. નૃસિંહનું વર્ણન કરતાં તે લખે છે કે - “તમારા કરકમલમાં નખરૂપ એક અદ્ભુત શૃંગ (અસ્ત્ર) છે, તથી હિરણ્યકશીપુ જેવા અસુરના શરીરને છેદ્યો છે”. આથી નખ તે આસુરાવેશનો નાશ કરનાર છે.

વીટીકા - હવે વીટીકા એટલે વીટી ધારણ કરે છે તેનું કારણ કહે છે. વીટીકા સ્નેહરૂપ છે, અને જે સ્નેહરૂપ છે તે મને પ્રિય છે એમ વિટીકાઓથી બતાવ્યું છે, આથી શુદ્ધ પુષ્ટિ પુષ્ટિ સ્વરૂપ સ્નેહરૂપ જણાવ્યું છે.

તેલ - તેલ (અભ્યંગ) ના અંગીકારથી મર્યાદા-પુષ્ટિ નો મિશ્ર, સ્નેહ જણાવ્યો છે. કારણ બહારથી શ્રીઅંગ ઉપર અંગીકાર કરી મર્યાદા બતાવી.

આ પ્રકારે સર્વ સમજી લેવું આવા ભાવવાલા જે જનો છે, તેજ મહાભાગ્યવાન છે. આ શ્રી વલ્લભરાજ ભક્તોને આધીન છે, સ્નેહને વશ છે. અંકુશ વિનાના મદોન્મત્ત ગજરાજ સમાન સ્વતંત્ર આ મદોન્મત્ત હાથીરૂપી સમાજ ક્ષત સ્નેહરૂપ દોરીથી બંધાય છે, બીજાથી નહીં. જેમકે બિલ્વ મંગલે કહ્યું છે કે - યશોદાજીની ઉલુખલ (ખાંડણી), અથવા યોગીઓનું મન, અથવા વ્રજની ગોપીઓના કુચરૂપ કલસો કે કમલો, આ ત્રણ સ્થાનો જ મુરને મારનાર આ શ્રી પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ કામ ગજરાજના બંધન માટે બંધનના ખીલા રૂપ છે. વલી કહ્યું છે કે- આ કરતા અને યમુનાજીના કિનારે તમાલ વૃક્ષના વનમાં વિહાર કરતાં, આ શ્રીકૃષ્ણ મદોન્મત્ત હાથી, તે વ્રજ ગોપીઓએ માત્ર કટાક્ષ (સ્નેહ ભરી દ્રષ્ટિ) રૂપ સાંકલોથી બાંધી લીધા, આથી ભક્ત આધીન આપ છે એ વાત સત્ય છે. અને ભક્તો તે આપના શરીર છે.

દસમ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે:

અમારી વાણી આપના ગુણગાનમાં,
અમારા કાન આપની કથામાં,
અમારા હાથ આપની સેવામાં,
અમારૂં મન આપના ચરણના સ્મરણમાં,
અમારૂં મસ્તક જગતમાં બિરાજતા આપના પ્રણામમાં,
અમારી દ્રષ્ટિ આપના ભક્તોના દર્શનમાં સદા રહે.

દેવકીના શરીરથી ઉત્પન્ન થએલા જગત માત્રના નિવાસરૂપ એવા
આપન પ્રણામ.

આ વચનોથી ભગવદીયો આપના શરીર સ્વરૂપો છે એ નક્કા થયું. આ માટે આગલ ઘણાં કારણો છે તે અમારાથી જાણી શકાતા નથી, કોઈ કોઈ જગ્યાએ એકાક્ષર વ્યાખ્યાન કર્યું છે, જેમ કે તત્ત્વમસિ, તે શું છે? “તત્ત્વમસિ” એ કોસમાં એકાક્ષર નિઘટક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે ‘તે તું છે’ અર્થાત ભગવદીય ભગવાન છે. પોતાના ભક્તોનો પોતાના સ્વરૂપમાં વાસ છે એવા, અને પોતાના ભક્તોને હર્મેશા આનંદમાં એવા, કૃપાના સમુદ્રરૂપ, સદગુણોના પણ સાગરરૂપ, જેનો ભાવ મનુષ્યોથી ન જાણી શકાય તેવો છે, અને ગુપ્ત વિરહ સ્વરૂપ છે, એવા શ્રીવલ્લભરાજ દેવ શાભી રહ્યા છે.

આ તાત્પર્ય બોધ નામનો અનંત ભાવ પૂર્ણ ગ્રંથ જે સદા સત્પુરુષોના કંઠમાં રહી, અદ્ભુત શોભાવાલો, શ્રી વલ્લભના ચરણ કમલના આશ્રિત, આ મહાવદાસના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલો આ ગ્રંથ: ભક્તોના ભુષણ આભુષણ રૂપ બની.

ઇતિ શ્રીગોકુલ વાસી શ્રીમહાવદાસજી કૃત તાત્પર્ય બોધ ગ્રંથ

સંપૂર્ણર્મ- પત્ર ૧-થી-૩૧

સં-૨૦૨૮ ના માગસર સુદ-૧૪ ને સોમવાર તા-૧૮-૧૨-૭૨ના રોજ,